

ПРИКАЗИ И БИЉЕШКЕ

Ф. В. Д. ДИКИН, *Бојовна планина*, Београд 1973, 316*

Дикинова књига има, како је запажено и у белешци о писцу и књизи (В. Кљаковић), двојни карактер: „преплићу (се) мемоарске импресије и историјске реконструкције“. И писац каже да је „под навалом личних сећања“ хтео да остави „временом непомућена запажања о југословенским партизанима и о њиховом свакодневном животу, личностима њихових вођа, особености њихове војне и политичке структуре, како смо је сагледали у време док смо били очевици...“ Дикин своју књигу још ближе одређује као „импресионистички прелудијум“ за будућу студију, која тражи, како каже, да се „многи митови и узајамне сумње“ оповргну или провере кроз призму нових доказа. Иако је у питању „присутп с личним учешћем“, Дикин није могао да искључи себе као историчара. О томе говори више особина његовог прилаза догађајима у Југославији које је непосредно доживео, као и онима који су претходили мисији »Turisal«.** Дикин је настојао да своје сећање што боље употпуни и поткрепи, надокнађујући део уништене британске грађе. Годинама је проверавао своја запажања у разговорима са пуковником С. В. Вејлијем, Д. Т. Хадсоном, генералом Ф. Маклином, његовим замеником пуковником Вивијаном Спритом, мајором САД Мелвином О. Бенсоном. Писац није заборавио да консултује и многе друге

официре који су били у мисијама код Врховног штаба и четника Д. Михаиловића, Дикин користи и своје цепене белешке, као и оне својих потчињених. У књизи су коришћени и неки до сада непознати британски документи. Споменимо само Хадсонове депеше. Манир историчара преовлађује и онда када Дикин описује свој доживљај Сутјеске, и то у виду подастирања документа или туђег виђења. У „прологу“ књиге писац се, иако претежно ослоњен на своје сећање, користи и објављеним југословенским документима (као и касније у вези са судбином мисије мајора Теренса Атертона), записима из Дедијеровог *Дневника*, сећањима других учесника преузетим из књиге „Сутјеска“ (Београд 1959), радovima југословенских историчара, списима немачке Прве брдске дивизије из Националног архива у Вашингтону. Накнадни разговори Дикина с маршалом Титом служили су такође за проверу неких чињеница.

„Пролог“ (19—54) садржи један драматични субјективни доживљај у јеку реализације операције „Шварц“, са спорадичним позивом и на изворе. Из песка Дерне чланови мисије су се обрели на Дурмитору, планинској „тврђави“ која је кључала под притиском непријатељских снага које су намеравале да униште Врховни штаб и снаге с њим у покрету. Чланови ове мисије, изузев капетана Стјурта који је погинуо, прешли су цео пут партизанске главнине од 28. маја 1943, до пробијања обруча, и касније, на путу за западну Босну. Њихове судбине стопиле су се од часа спуштања с борцима код чијег Врховног штаба их је акредитовала

* Оригинал наслова »The Embattled Mountain, London 1971.

** Под тим именом позната је мисија код Врховног штаба НОВЈ, коју су сачињавали Дикин и Бил Стјурт.

британска команда на Средњем истоку. Од Титове одлуке у подножју Дурмитора да се изведе пробој према западу, преко висова Вучева, долине Сутјеске и Зелленгоре, мисија се, како каже Дикин, нашла на позорници „злочобне трке“ између непријатеља који жели да затвори обруч и партизанских снага које траже излаз у пробоју. Дикин упоређује реку Пиву у време прелаза с митским Стиксом. За њега је то „била трка и са временом и светлошћу“.

Већ први део Дикинове књиге (55—147) показује како снажно почињу да се мешају сећања са тежњом историчара да остави што прецизнији траг о догађајима у току. Региструју се пошљике које су спуштане авионима почев од 12. јула 1943, садржавајући санитарски материјал, експлозив за диверзантске акције и неznатне количине хране. Мисија је појачана 19. јула спуштањем нових чланова. Дикин је забележио и долазак других британских мисија: Базила Дејвидсона, који је отишао за Војводину; јула и августа спуштено је 6 британских мисија у партизанске команде у Босни и Херцеговини. Капетан М. О. Бенсон из америчког Уреда за стратегијске службе стигао је 21. августа.

Писац је дао и своја запажања о војној и политичкој структури народноослободилачког покрета. Он износи и утиске о низу војних и политичких руководилаца народноослободилачког покрета с којима се сусретао и разговарао — о Ј. Б. Титу, М. Пијаде, А. Ранковићу, Иву Лоли Рибару, М. Ђиласу, Е. Кардељу, Павлу Илићу („Вељку“), К. Поповићу, П. Дапчевићу, А. Ловановићу, В. Терзићу, В. Велебиту.

Појава британске мисије изазвала је и сумње код руководиоца састава НОП-а о њеним стварним намерама. Као млад официр за везу (мада га В. Черчил у мемоарима спомиње као свог пријатеља) Дикин није био — каже — упућен у „високу политику“, али као непосредан сведок једног изолованог, ван закона стављеног и до овог часа игнорисаног пок-

рета отпора о коме је, према упутствима, требало да извештава, нисам могао да не приметим ширину јаза у узајамном разумевању, који се није могао премостити опасним подухватом једне експерименталне мисије“ (93). Дијапазон ових сумњи био је веома широк: зашто је успостављен први додир с НОВ Хрватске; није ли британска мисија у вези с британском групом у Србији; не иду ли Британци на организацију власитих диверзантских снага; смерају ли Британци да поделе Југославију; да није у питању тајни британско-совјетски договор; да се не обнови српска краљевина, укључујући у њу и Црну Гору; помишљало се и на супарничке планове о балканској федерацији.

За значај и исход ове мисије важни су наредни подаци који откривају брижљивост с којом је Дикин прикупљао податке о четничкој колаборацији, обавештавајући о томе Каиру. У последњој Дикиновој поруци упућеној Каиру о томе питању, 31. августа 1943, дословно стоји: „Немамо никаквих доказа о било каквом Михаиловићевом отпору. Помогло би ми овде, у расправљању са штабом, кад бисте ме обавестили о неким поузданим примерима отпора Михаиловићевих команданата у Србији, пошто се стално суочавам са случајевима дажњог својатања акција од стране Михаиловића у овом и другим рејонима“ (102). „Теоријски гледано“ Дикинова мисија је ипак била „посредничка“. Зато је већ у јулу 1943. један виши официр био изабран за шефа нове мисије код Врховног штаба. Директиву за његов рад саставио је лично В. Черчил, 23. јула. Дикин каже да је текст те директиве био олобрен и допуњен у коначном облику 11. августа у договору са генералом М. Вилсоном, британским главним командантом Средоземног ратишта. Мисија Маклина долазила је у Врховни штаб „са чврстим директивама од владе у Лондону“.

У другом делу књиге (149—263) очевидац Сутјеске се повлачи и уступа место историчару који на-

стоји, на основу сачуваних података и исказа непосредних учесника, доста фрагментарних, да оживи предисторију британских односа са суклобљеним снагама у Југославији. Хладном анализом престојалих и расположивих доказа Дикин даје свој прилог тумачењу једне стране народноослободилачког рата везане за међународне заплете. Он већ у предговору каже да би било „илузорно и неприкладно очекивати од овога рада (мисли на целу књигу — Б. П.) неку олимпијску непристрасност“. Дикин се највише задржао на Хадсоновој, Атертоновој и Вејлијевој мисији. Из реконструкције коју Дикин врши види се сва тежина истраживања питања везаних за сплет суклобљених интереса, судара супарничких покрета и група, елемената грађанског рата и међунационалних обрачуна, бројних регионалних разлика. Нису сачуване и све депеше. Истраживач мора да утврди време добијања првих информација о догађајима у Југославији које су продрле у свет и на који начин; да познаје тачке „ослушкивања“ у Каиру, Цариграду и Лондону; може ли се изгубити из вида да су неке мисије мешовите (британско југословенске) и да њихове директиве нису истоветне; затим, последице „битке у етеру“ и канале и везе које Михаиловић одвојено одржава са избегличком владом, итд.

Дикинов приказ даје нека нова осветљења Хадсонове мисије у Југославији 1941—1943. године. По Дикину, Хадсон је имао директиву да извештава о свим групама које пружају отпор. У једној поруци он јавља о „Црногорским ослободилачким снагама“, које предводе комунисти. Хадсон је, наводи Дикин, известио Малту да су комунистичке јединице јаче и борбеније, предлажући да се помоћ шаље њима. Лалатовић и Остојић су, користећи Хадсонову станицу, без његовог знања, слали инструкције да се не помажу „оне вође четничких одреда који не признају југословенску владу“. Према Хадсону партизани су се у Ужицу надали да ће савезничка помоћ доћи од Руса и то су

више и волели. У разговору са Хадсоном Тито је очекивао да ће се постићи неки компромисни споразум о заједничком организовању отпора у Србији, али да Д. Михаиловић — ако неће сарадњу — бар не омета партизанске операције против Немаца. На дан 13. новембра (Дикин напомиње да други материјали указују на то да је ова порука можда била послата 1. новембра) Хадсон је упутио поруку са следећим упозорењем: „Предлажемо да саопштите Михаиловићу да пуна британска помоћ неће доћи ако се не покуша да се сви антифашистички елементи удруже под његовом командом. Овај покушај учинио бих лично ја одласком на разговор о условима таквог здруживања са партизанима у Ужицу... Таквом покушају требало би да претходи одлучан позив на јединство преко московске радио-емисије упућен партизанима“ (167). Јула 1942. Хадсон је јавио да Михаиловић не предузима никакве војне активности и да се брине само о томе да успостави политичку контролу над Југославијом, засновану искључиво на пансрпским елементима, и да постоје даље индикације о четничкој колаборацији у рејонима које је Хадсон обишао (180). Хадсон тражи од Д. Михаиловића диверзије на линији Београд — Ниш, што ће и касније тражити Бејли и британске више команде. За Хадсона је партизанска организација била „миљама испред Михаиловићеве“.

Сви Хадсонови извештаји, које доноси Дикин, не могу се навести на уском простору једног приказа. Део података наводили су и југословенски историчари који су истраживали односе НОП-а и четника (Ј. Марјановић) и британско-совјетске интервенције поводом сукоба у Југославији (В. Кљакковић). Додајмо тим извештајима из 1941. и 1942. и 240 телеграма које је Хадсон почео да шаље по доласку пуковника Бејлија, анализирајући четнички покрет од октобра 1941. године. Дикин истиче да су ове анализе биле „помоћно средство“ за преиспитивање британске политике према ситуацији у Југославији.

Пре почетка драматичног напуштања Михаиловића од стране Британаца и развијања лажне легенде о његовом борбеном ангажовању против Осовине, Дикин се детаљно задржао и на активности других британских мисија и официра код четника. Он спомиње епизоду са Кристи Лоренсом, говори о спуштању поручника Лофтса на Сињајевини августа 1942; прецизира да је од фебруара 1942. до јануара 1943. Д. Михаиловићу испоручено 25 авионских пошилики. Писац се исто тако подробно задржао на мисији Атертона, настојећи да рашчисти контраверзе настале поводом његовог трагичног краја. Успут помиње да је један од Атертонових задатака био да успостави обалску базу за снабдијевање. Говори и о другим мисијама које су готово једновремено упућене у Југославију (поручника Рапотеца на Млет и мајора Кавена Елиота на Романију). С радом М. Лековића о мисији Атертона сада још више знамо о том необичном догађају. Дикин је доста исцрпно, користећи југословенске изворе, посматрао и реоговање руководећих људи НОП-а на долазак Атертона. Дикин износи и неке претпоставке о четвртој мисији, која није ни stigла.

Имајући у виду време Бејлијеве мисије и његов сукоб с Д. Михаиловићем у Горњем Липову, о чему је већ било помена у нашој литератури, заслужују пажњу и британски критички осврти на план овог британског пуковника да се снаге НОП-а и четника територијално раздвоје. Према споразуму Бејлија и Михаиловића из априла 1943. спуштено је у Србију 9 британских мисија, чији су извештаји употпунили раније „критичке утиске“ о четницима као борбеној снази. Већ су у току биле и пресудне промене британске политике у Југославији. Бејлијева идеја о разграничењу рејона операција пропала је од самог почетка; политика британске владе о „измирењу супарничких герилских страна“ показивала се и у прошлости као нереална, као и идеја о ненападању четника и партизана. Трећег мар-

та 1943. донета је крупна одлука у Лондону да се подржи Михаиловић, али да се британски официри „убаце“ у „друге групе отпора“, с тим да им се пошаље помоћ ако обавештења задовоље. Дикин наводи ултиматум британске владе Д. Михаиловићу од 12. маја (који је спроведен Бејлију 28. маја 1943. да га преда Михаиловићу), који је, с обзиром на његову оштрину, значио промену става према четничком покрету.

„Епилог“ (265—305) односи се на крај Дикиновог боравка у Југославији. Долазак Маклина (17. септембар) обележавао је уједно и крај његове „експерименталне мисије“, мада он још извесно време остаје у саставу англо-америчке мисије. Доласком Маклина односи између НОП-а и Британаца добијају „званични и виши ниво“. Дикин истиче да је Маклин био лични представник премијера и да је његов долазак значио *de facto* признање НОВ. Већ 5. октобра Маклин носи исцрпан извештај о војној и политичкој ситуацији и списак потреба за НОВЈ. По Дикину он је ишао у Каиро да осигура формално војно признање НОВ као савезничке снаге. За историју тих дана вредни су многи нови подаци које Дикин даје о капитулацији Италије и разоружавању италијанских дивизија у Југославији, погибици Иве Лоле Рибара на Гламочком пољу, састанку „ужег политичког руководства“ ради сазивања АВНОЈ-а, оцени скупштине у Јајцу, доласку мисије с генералом Корњејевим и сусрету писца са Черчилем у Каиру.

*

Као што се види, Дикинова књига није само аутобиографски фрагмент једне фазе његовог живота. Она, исто тако, није само и једно лично сведочанство о томе како се доживљавала борба у Југославији средином 1943. („физичко и душевно увођење у један друкчији рат“). Дикин се брани да није хтео да пише студију. Али каква год била његова стварна почетна намера, „Бојовна планина“ је у једном свом делу испала анали-

тичка студија о британским мисијама и односима Велике Британије према покретима у Југославији 1941—1943. Дикин је донео доста нових података. Несумњиво је да се целовита истина добија тек у прожимању свих извора и сведочанстава умешаних. Заједно са радовима југословенских историчара на ове теме, Дикинова књига отвара нове перспективе будућим истраживањима историчара, јер групише питања, разгрће засторе с непознатих дога-

ђаја, уноси размишљања која нису била присутна, покреће дилеме и даје нове подстреке у трагању за чињеницама које су остале и даље прекриврене тамом. Са грађом из британских архива, који више нису заборављени, као и нових доказа који ће временом свакако искрвати, британско-југословенски односи 1941—1943. прегуштају се све више историографији.

Б. Петрановић

Ю. В. ИВАНОВА, *Северная Албанија в XIX — начале XX в. Общественная жизнь*. Изд. „Наука“, Москва 1973, 256 стр.

Истраживаче друштвеног уређења на Балкану не престају да интересују планинске области овог полуострва, крајеви у којима су се особито дуго сачувале црте старих односа који ишчезавају. Последњих година је с правом знатно оживјело интересовање за проблеме „братстава“ и „племена“. Албанија је један од таквих рејона. У односу на њу потпуно је исправно постављање одавно интересантних питања: Какав је карактер урођен традиционалним групама рођака и племеника, у своје вријеме свуда распрострањених у динарском масиву? Шта их приморава да се оне толико дуго задржавају код мјесног становништва?

На рјешавање ових проблема директно се односи књига совјетског истраживача, научног сарадника Етнографског института Академије наука у Москви Јулије Владимировне Иванове.

Аутора интересује савремености блиски „период“ појава од 1850-их година до 1912. године. Она користи податке које је добила приликом личног упознавања с Албанијом (експедиција 1956. и 1958. године), „Закон Леке Дукађина“ из три фонда: Из Архива В. Богишића, списка Ш. Гечова и Б. Паљаја и извјештаје руских конзула у Скадру и Призрену из Архива спољне политике Русије у Москви. Као резултат свега тога, она је написала књигу веома значајну за балканологе и слависте.

Ј. В. Иванова од самог почетка упозорава читаоца да ће на компаративном плану користити два географска рејона — словенске области које се граниче с Албанијом и Кавказ. Она испуњава то обећање, па се паралеле Албаније са Црном Гором сријећу свуда у њеној књизи. Аутор се активно користио и југословенском литературом — и старијом и новијом. Поменимо само радове В. Богишића, М. Шуфлаја, Ј. Цвијића, С. Вукосавовића, В. Чубриловића, В. Ђурђева, Н. С. Мартиновића, И. Вожића, М. Краснића. Треба додати да су неке особености албанске привреде, нарочито номадско сточарство (испаше стада, организација номађења), веома сличне пастирском животу на Карпатима.

Аутор постепено уводи читаоца у бит догађаја које изучава. Пошто је описала природне услове Сјеверне Албаније (стр. 5—6) и кратко изложила догађаје краја XIX и првих година XX вијека („Осврт на социјалну историју Албаније“), она предлаже да се упознамо са етнографским карактеристикама рејона који изучава (стр. 27—34). Треба указати на сљедећу главу, „Привредни живот горштака“ (стр. 35—65). Она не само што је сјајно написана већ је и пуна свједочанстава без којих није могуће објаснити специфичности мјесног друштвеног уређења. Навешћемо само два примјера: Познато је како су у